

**राष्ट्रपुरुष / थोर व्यक्ती यांची स्मारके
उभारण्याबाबतचे धोरण**

**महाराष्ट्र शासन
सामान्य प्रशासन विभाग
शासन निर्णय, क्रमांक: स्मारक-३११३/प्र.क्र.३०८/२९
हुतात्मा राजगुरु चौक, मादाम कामा मार्ग,
मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२
दिनांक: १२ जानेवारी, २०१६**

वाचा:- शासन निर्णय, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र.स्मारक-३११३/प्र.क्र.३०८/२९, दिनांक २१.०८.२०१३

प्रस्तावना:-

शासन निर्णय, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. स्मारक-३११३/प्र. क्र. ३०८/२९, दिनांक २१.०८.२०१३ मधील तरतूदीनुसार राष्ट्रपुरुष / थोर व्यक्ती यांच्या स्मारकाचे नियोजित ठिकाण नगर परिषद / नगरपालिका / महानगरपालिका यांच्या कार्यक्षेत्रात असल्यास नगर विकास विभागाने आणि सदरचे ठिकाण ग्रामपंचायत / पंचायत समिती / जिल्हा परिषदेच्या कार्यक्षेत्रात असल्यास ग्राम विकास व जलसंधारण विभागाने स्मारकाची उभारणी करावी असा निर्णय घेण्यात आला आहे.

२. स्मारके उभारण्यासंदर्भात जनता, विविध संघटना, राजकीय पक्ष, विधानमंडळ सदस्य तसेच संसद सदस्य इत्यादींकडून शासनाकडे मागणी होत असते त्यास अनुसरून राष्ट्रपुरुष / थोर व्यक्ती / स्वातंत्र्य सैनिक / इतिहास प्रसिद्ध व्यक्ती / संत-महात्मे / राजकारणातील प्रसिद्ध व्यक्ती यांची स्मारके उभारण्याबाबतचे धोरण निश्चित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय:-

राष्ट्रपुरुष / थोर व्यक्ती/ स्वातंत्र्य सैनिक / इतिहास प्रसिद्ध व्यक्ती / संत-महात्मे राजकारणातील प्रसिद्ध व्यक्ती यांची स्मारके उभारण्याबाबत खालीलप्रमाणे मार्गदर्शक तत्वे विहित करण्यात येत आहेत.

राष्ट्रपुरुष / थोर व्यक्ती यांची स्मारके उभारण्यासंबंधीची मार्गदर्शक तत्वे

- १ ही मार्गदर्शक तत्वे केवळ राष्ट्रपुरुष / थोर व्यक्ती यांच्या स्मारकाबाबत आहेत. अन्य मान्यवरांची स्मारके उभारताना नगर विकास विभाग व ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग यांनी या विभागाच्या अनुमतीने स्वतंत्रपणे मार्गदर्शक तत्वे विहित करावीत.
- २ मागणी केलेल्या स्मारकांच्या संदर्भात निधी व जमीन उपलब्ध करून देणे याबाबत प्रथमतः प्रकरणपरत्वे नगर विकास विभाग व ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग यांनी नियोजन विभाग व वित्त विभागामार्फत मा. मुख्यमंत्री महोदयांना तसा प्रस्ताव सादर करून त्यांची संमती घ्यावी.
- ३ एका राष्ट्र पुरुष / थोर व्यक्तीची राज्यात दोन पेक्षा जास्त स्मारके होणार नाहीत याबाबत दक्षता घेण्यात घ्यावी. तसेच दोन स्मारके उभारावयाची असल्यास ती एकाच प्रशासकीय विभागात उभारली जाणार नाहीत अशी दक्षता घेण्यात यावी.
- ४ राज्यात दोन पेक्षा अधिक स्मारके उभारावयाची झाल्यास स्मारकासंदर्भातील जागा व होणारा खर्च, स्मारकाची मागणी करणा-या संस्थेने करावा. त्यासाठी शासनाकडे निधीची मागणी करू नये.
- ५ पुतळा उभारणे म्हणजे स्मारक नव्हे. स्मारके केवळ पुतळ्याच्या स्वरूपात न उभारता ती समाज-उपयोगी बाबींच्या उदा. शाळा, महाविद्यालये, रुग्णालये, बहुपयोगी सभागृहे, संशोधन संस्था, ग्रंथालये, वाचनालये, वसतीगृहे इत्यादी स्वरूपात उभारली जावीत.
- ६ स्मारक उभारण्याऐवजी नवीन समाजोपयोगी योजना सुरू करून अशा योजनांना संबंधित राष्ट्रपुरुष / थोर पुरुष यांची नावे देऊन त्यांचे कृती व कार्य जपण्याचा प्रयत्न करण्यात यावा.

- ७ स्मारकांची उभारणी करताना संबंधित राष्ट्रपुरुष वा थोर पुरुष यांच्या जीवनाच्या पैलूंचा व केलेल्या कार्याचा त्यात समावेश असेल अशा रितीने स्मारकाची आखणी करण्यात यावी, अशी स्मारके उत्कृष्ट पर्यटन स्थळे होण्यासाठी प्रयत्न करण्यात यावेत. त्याअनुषंगाने संबंधित ठिकाणी मुलभूत सोयी /सवलती उपलब्ध करून देण्याबाबतचा विचार स्मारकाच्या उभारणीच्या वेळी करण्यात यावा.
- ८ शासनाद्वारे उभारावयाच्या स्मारकासाठी मा.मुख्यमंत्री यांच्या अध्यक्षतेखाली समिती गठीत करण्यात यावी. समितीमध्ये प्रकरणपरत्वे नगर विकास / ग्राम विकास विभागाचे मंत्री, संबंधित जिल्ह्याचे पालकमंत्री, संबंधित विधानसभा / विधानपरिषद सदस्य, इतिहासतज्ञ, वास्तुशास्त्रज्ञ, समाजसेवक इत्यादींचा आवश्यकतेनुसार सदस्य म्हणून समावेश करावा.
- ९ या समितीच्या शिफारशी मंत्रीमंडळासमोर ठेऊन स्माराकाच्या प्रस्तावास मान्यता घ्यावी.
- १० स्मारक उभारण्याची जागा नागरिकांच्या दृष्टीने गैरसोईची ठरणार नाही अथवा स्मारकामुळे वा सदर जागेमुळे धर्म / जातीमध्ये द्वेष वाढणार नाही याबाबत दक्षता घेण्यात घ्यावी.
- ११ शासकीय स्मारके शासकीय जमिनीवरच उभारण्यात यावीत. खाजगी जागा उपलब्ध करून घेणे आवश्यक झाल्यास ती प्रथम शासनाच्या नावे करण्यात यावी. स्मारकाच्या जागेबाबत भविष्यात वाद उद्भवणार नाहीत याबाबत दक्षता घेण्यात घ्यावी.
- १२ स्मारक उभारताना त्यांच्या देखभालीची जबाबदारी निश्चित करावी. देखभाल करणारी संस्था जर अशासकीय असेल तर त्यांच्याशी करारपत्र करून घ्यावे. अशी संस्था भविष्यात देखभाल करण्यास असमर्थ ठरल्यास प्रथमतः देखभाल करण्यासाठी अन्य संस्था निश्चित करावी, त्यानंतरच पूर्वीच्या संस्थेस सदर जबाबदारीतून मुक्त करावे.
- १३ स्मारकाची उभारणी करताना प्राथमिक चाचणी करण्यासाठी जिल्हाधिकारी स्तरावर समिती गठीत करावी, सदर समितीत पोलीस अधीक्षक, नगर-रचनाकार, अधीक्षक अभियंता, जिल्हा परिषदेचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी, पुरातत्व विभाग, पुराभिलेख विभागाचे अधिकारी, वास्तुशास्त्रज्ञ, कला संचालनालय व ज्या व्यक्तीचे स्मारक होणार आहे त्या व्यक्तीच्या कार्याशी निगडित असणा-या विभागाचे जिल्ह्यातील प्रमुख यांना घेण्यात यावे.
- १४ जिल्हा स्तरावरील समितीने स्मारकाबाबतच्या मार्गदर्शक तत्वांचे पालन होत असल्याबाबत तसेच जमीन उपलब्धतेबाबतचा आपला अहवाल एक महिन्याच्या आत प्रकरणपरत्वे ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग वा नगर विकास विभागास सादर करावा.
- १५ स्मारकास मान्यता देताना स्मारकाच्या प्रगतीचे टप्पे निश्चित करण्यात यावेत. प्रत्येक टप्प्यासाठी लागणारा निधी निश्चित करण्यात यावा व त्यानुसारच स्मारकाची उभारणी होईल याकडे काटेकोरपणे लक्ष द्यावे. स्मारकाची उभारणी जास्तीत जास्त अडीच वर्षांच्या आत पूर्ण करण्यात यावी.
- १६ प्राथम्यक्रम ठरविण्यासाठी समितीने मान्य झालेल्या स्मारकाचे काम पूर्ण झाल्यावरच नवीन स्मारक उभारण्याचा विचार करण्यात यावा.
- १७ एखाद्या वास्तूस राष्ट्रीय स्मारक घोषित करावयाचे झाल्यास किंवा तशी मागणी प्राप्त झाल्यास पर्यटन व सांस्कृतिक विभागाने प्रकरण तपासून केंद्र शासनाकडे शिफारस करावी. राज्य संरक्षित स्मारके घोषित करणे, त्याची देखभाल व तदनुषंगिक बाबी पर्यटन व सांस्कृतिक विभागाने हाताळल्यात.
- १८ खाजगी संस्था व व्यक्तीकडून स्मारकाची उभारणी करण्यात येत असेल अशा स्मारकासाठी कोणत्याही परिस्थितीत शासकीय निधी मंजूर करण्यात येऊ नये.
- १९ शासनाच्या पूर्वपरवानगी शिवाय स्माराकाची उभारणी केल्यास प्रकरणपरत्वे नगर विकास विभाग, ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग योग्य ती तपासणी करून स्मारक निष्कासित करील अथवा संस्थेवर शास्ती लावून नियमित करील.
- २० स्मारक ही एक योजना समजण्यात यावी.

- २१ सद्यःस्थितीत उभारण्यात येत असलेल्या स्मारकांबाबत ज्या मंत्रालयीन प्रशासकीय विभागाने प्रशासकीय मान्यता दिलेली आहे त्या विभागाने सदरच्या स्मारकाचे काम पूर्ण करावे.
 - २२ स्मारके उभारताना सर्व शासकीय नियमांचे पालन करण्यात यावे.
 - २३ शासकीय निधीतून शासकीय जागेवरच स्मारके उभारावीत. खाजगी जागेवर शासकीय स्मारक उभारू नयेत.
 - २४ स्मारक उभारण्यात आल्यानंतर त्याची देखभाल, दुरुस्ती व सुरक्षा स्थानिक ग्रामीण / नागरी स्वराज्य संस्थेने करावी.
२. सदरची मार्गदर्शक तत्वे विचारात घेऊन स्मारकाच्या उभारणीबाबत संबंधित विभागांनी कार्यवाही करण्यात यावी.
३. सदर शासन निर्णय, महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०१६०११३१२५१५०२७०७ असा आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करुन काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

र. ग. पांचाळ
अवर सचिव

प्रत,

१. मा.राज्यपाल यांचे सचिव
२. मा.मुख्य मंत्री यांचे प्रधान सचिव
३. सर्व मंत्री/राज्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव/स्वीय सहायक
४. मा. मुख्य सचिव यांचे उप सचिव, मंत्रालय, मुंबई-३२
५. सर्व मंत्रालयीन विभागांचे अपर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/सचिव,
६. महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, मंत्रालय, मुंबई
७. सर्व मंत्रालयीन विभाग
८. सर्व विभागीय आयुक्त
९. आयुक्त, सर्व महानगरपालिका
१०. सर्व जिल्हाधिकारी
११. संचालक, कला संचालनालय, मुंबई
१२. मुख्य वास्तू शास्त्रज्ञ, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई
१३. सर्व जिल्हा परिषदांचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी
१४. सर्व पोलीस आयुक्त,
१५. सर्व जिल्हा पोलीस अधीक्षक
१६. मुख्य कार्यकारी अधिकारी/मुख्याधिकारी, सर्व नगरपालिका/ नगर परिषदा
१७. निवड नस्ती/ कार्यासन-२९, सामान्य प्रशासन विभाग, मंत्रालय, मुंबई ३२.